УДК 340.111:004
DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/195

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЯК ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ

CONCEPTS AND SIGNS OF DIGITIZATION AS A LEGAL CATEGORY

Вжешневська О.М., аспірантка
Хмельницький університет управління та права

У статті досліджено поняття та ознаки цифровізації як правової категорії, виходячи з її глобального розуміння у філософії, соціології, праві, економічних, технічних науках. Зазначено, що цифровізація як правова категорія є засобом інтеграції цифрових технологій у всі сфери суспільного життя, налагодження електронно-комунікаційного обміну між органами державної влади, місцевого самоврядування та фізичними особами, суб'єктами господарювання, інститутами громадянського суспільства за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій з метою формування нового типу держави. Аргументовано, що правові засоби впровадження цифровізації державного управління обумовлюються формою державного режиму. Держави ліберальної демократії використовують цифровізацію як засіб удосконалення державного управління, підвищення ефективності, прозорості та доступності адміністративних послуг, а також забезпечення дотримання прав громадян у цифровому середовищі. Авторитарні держави впроваджують цифровізацію державного управління для більшого контроля над громадянами, посилення каральних механізмів. Конкретизовано ознаки цифровізації: універсальний характер; впровадження інноваційних цифрових технологій у всі сфери суспільної діяльності, у тому числі і у правову систему; автоматизація правових та адміністративних процесів; інформаційна, кібербезпека; цифрова грамотність та доступність. Аргументовано, що у демократичних системах цифровізація передбачає захист прав людини в цифровому середовищі, захист персональних даних, забезпечення конфіденційності, впровадження механізмів контролю за діяльністю державних органів та посадових осіб у цифровому середовищі, забезпечення доступу до інформації та даних у відкритому форматі. На основі комплексного дослідження правових, економічних, технологічних, інфраструктурних та організаційних бар'єрів, які можуть супроводжувати сам процес цифровізації державного управління, систематизовано ризики від впровадження цифрових технологій у таку сферу: втрата контролю у критичних сферах державного управління через кібератаки, технічні проблеми, застосування штучного інтелекту; розголошення, незаконне використання персональних даних; порушення прав людини через автоматизацію прийняття управлінських рішень, виключення людського фактору. Аргументовано, що цифровізація державного управління нівелює наступні ризики, характерні для традиційної системи державного управління, та сприяє: усуненню корупційної складової, доступності публічних реєстрів в режимі реального часу широкому загалу, багатоканальному інформуванню громадян, електронній ідентифікації громадян, зменшенню операційних витрат на надання публічних послуг, збільшенню швидкості надання публічних послуг.

Ключові слова: цифровізація, цифрові технології, правова категорія, захист прав людини, персональні дані, державне управління.

The article provides a detailed analysis of the concept and characteristics of digitalization as a legal category, based on a comprehensive understanding of its global implications across a range of disciplines, including philosophy, sociology, law, economics, and technical sciences. It is noted that digitalization, as a legal category, serves as a means of integrating digital technologies into all spheres of social life, facilitating electronic communication exchange between state authorities, local governments, individuals, businesses, and civil society institutions through information and communication technologies, with the aim of shaping a new type of state. The author makes a compelling case that the legal means of implementing the digitalization of public administration hinge on the form of the state regime. Liberal democracies use digitalization as a tool to improve public administration, enhance the efficiency, transparency, and accessibility of administrative services, and ensure the protection of citizens' rights in the digital environment. In order to exert greater control over citizens and strengthen punitive mechanisms, authoritarian states implement digitalization in public administration. The features of digitalization are specified as follows: universal nature; the introduction of innovative digital technologies into all spheres of social activity, including the legal system; automation of legal and administrative processes; information and cybersecurity; digital literacy and accessibility. It is argued that in democratic systems, digitalization entails the protection of human rights in the digital environment, the protection of personal data, ensuring privacy, implementing mechanisms for controlling the activities of state bodies and officials in the digital environment, and ensuring access to information as well as data in an open format.

A comprehensive study of the legal, economic, technological, infrastructural, and organizational barriers that may accompany the digitalization of public administration has identified a number of risks associated with the introduction of digital technologies in this sphere. These include the potential loss of control in critical areas of public administration due to cyber-attacks, technical problems, and the application of artificial intelligence; the disclosure or illegal use of personal data; and the violation of human rights due to automation of managerial decision-making and the exclusion of the human factor. It is argued that digitalization in public administration mitigates the following risks characteristic of the traditional public administration system and contributes to: the elimination of corruption, real-time accessibility of public registers to the general public, multichannel citizen information dissemination, electronic citizen identification, reduction of operational costs for the provision of public services, and increased speed of public service delivery.

Key words: digitalization, digital technologies, legal category, protection of human rights, personal data, public administration.

Цифровізація в умовах становлення інформаційного суспільства є важливим інструментом створення відповідної електронної інфраструктури як у приватному, так і публічному секторі управління, покращення рівня цифрової грамотності державних службовців, громадян, побудови цифрової економіки. Впровадження досліджуваної категорії у правову матерію, виходячи з її глобального розуміння у філософії, соціології, економічних, технічних науках, передбачає конкретизацію її змістовного наповнення та ознак. Адже як у законодавстві, так і у науковій літературі відсутній єдиний підхід до визначення цифровізації як правової категорії.

Питання змістовного наповнення цифровізації в контексті електронного урядування досліджувалися у роботах Є.О. Архіпова [1], А.А. Барікова [2], М.Г. Ватковської [3], О. Волоха [4], Є.О. Калішенко [5], Р.А. Коваль [6], В.С. Куйбіди, О.В. Карпенко, В.В. Наместніка [7], І.В. Мукомели [8]. Проте розширення сфери застосування електронних публічних послуг, зміна парадигми публічного управління, у тому числі внаслідок введення в Україні режиму воєнного стану та викликів, обумовлених воєнного агресією, постійними кібератаками на сайти та програмне забезпечення органів державної влади, місцевого самоврядування, необхідність комплексного дослідження цифровізації як правової категорії обумовлюють доцільність конкретизації її поняття та ознак.

Метою наукової статті є конкретизація поняття та ознак цифровізації як правової категорії.

У національному законодавстві цифровізація як складова електронного урядування, побудови цифрової економіки знайшла відображення у низці нормативно-правових актів. Зокрема, у Законі України «Про Національну програму інформатизації» цифровізація розуміється як процес

впровадження цифрових технологій у всі сфери суспільного життя. При цьому, під цифровими технологіями розуміється сукупність систематизованих правових, науково-технічних, організаційних рішень, спрямованих на застосування комп'ютерної та іншої електронно-обчислювальної техніки, програмного забезпечення та інших засобів для зменшення участі користувача інформаційно-комунікаційних систем і засобів інформатизації під час збирання, приймання, обробки, передавання інформації чи трудомісткості виконуваних операцій [9].

Визначення цифровізації надано у Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки як насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливлює інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний простір [10].

Аналіз легального визначення цифровізації дозволяє конкретизувати наступні ознаки: засобом проведення цифровізації є цифрові технології, цифровізація передбачає впровадження інноваційних технологій у всі сфери діяльності, має універсальний характер.

Системний аналіз наукової літератури вказує на наступні підходи до визначення цифровізації: формування визначення як універсальної наукової категорії, у тому числі і для юридичної науки; формування визначення за галузевою ознакою.

Термінологічно цифровізація (з англ. digitalization) розуміється як впровадження цифрових технологій в усі сфери життя від взаємодії між людьми до промислових виробництв. Це перехід від біологічних та фізичних систем у кібербіологічні та кіберфізичні (об'єднання фізичних та обчислювальних компонентів). Перехід діяльності з реального світу у світ віртуальний (онлайн) [11].

Зокрема, М.В. Руденко формує визначення цифровізації як універсальної технологічної, соціальної, економічної, філософської, правової категорії [12]. За запропонованим автором підходом змістом цифровізації є впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (хмарних технологій, Big Data аналітики, Інтернету, соціальних мереж) для автоматизації процесів, оптимізації виробництва, покращення якості послуг, зростання продуктивності, зниження витрат на управління та виробництво, підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання, оптимізації бізнес-процесів, забезпечення доступності освіти, медичних, адміністративних послуг всім громадянам, особливо у віддалених територіальних громадах [12]. Заслуговує на підтримку сформований автором філософський аспект цифровізації: формування нової системи комунікації, нового інформаційного глобального простору. Правовий аспект цифровізації визначається необхідністю встановлення загальнообов'язкових правил обміну інформацією за допомогою інформаційно-телекомунікаційних технологій, захисту персональних даних.

С. Сидоренко, К. Січкаренко, К. Маркевич вказують на такі ознаки цифровізації: визначальна складова глобального процесу впровадження цифрових технологій в усі сфери людської діяльності, спрямована на побудову інклюзивного суспільства, покращення механізмів управління, зміну в організації технологічного та суспільного укладу [13-15].

За галузевою ознакою цифровізація досліджується науковцями як з технологічної, так і соціально-гуманітарної точок зору. Поступовий перехід інформації з аналогової у цифрову форму обумовив необхідність дослідження цифровізація як соціального явища, яке впливає практично на усі сфери людського життя. Науковці почали бачити в цифровізації не тільки інформаційну, але й соціальну технологію, яка запустила глобальні зміни в економіці та суспільстві. Слід констатувати, що цифровізація як наукова категорія ще перебуває на етапі становлення.

У правничій науці, науці державного управління цифровізація досліджується як складова трансформації публічного управління, орієнтованої на сервісну складову. Цифрові технології забезпечують доступність та ефективність публічних послуг, спрощують взаємодію з громадянами, суб'єктами господарювання, громадськими організаціями. Публічне управління стає більш прозорим, транспарентним. По суті, цифровізація стає стратегічною ініціативою, спрямованою на побудову інформаційного суспільства.

Низка науковців вказують, що цифровізація є елементом демократії, оскільки сприяє створенню онлайн-простору для політичної взаємодії влади та громадян [16, с. 225; 17, с. 213-248]. Проте така точка зору є неоднозначною. Адже цифровізацією державного управління займаються і авторитарні держави, держави з гібридними політичними режимами.

Наприклад, на глобальному рівні лідерами цифровізації є США та КНР. За методами цифровізації суспільних відносин вони йдуть різними шляхами. КНР встановлює жорсткий державний контроль над медійними та інтернет-ресурсами. Фактично, за допомогою цифрових технологій КНР підтримує авторитарний режим всередині країни та негативно впливає на демократичні країни (маніпулювання громадською думкою за допомогою соціальних мереж, розповсюдження недостовірної інформації, кібератаки на офіційні сайти органів державної влади, програмне забезпечення тощо). У програмному документі ЄС «Цифровий порядок денний для Європи» цифрові платформи визнані акторами прогресу для людей, суспільства й економіки. Поставлено задачу створити умови, щоб вони не використовувалися для дестабілізації демократії ЄС, як дезінформація та меседжі ненависті в Інтернеті [18].

У той же час, КНР активно користується перевагами від цифровізації у сфері економіки, публічного адміністрування. Фактично, Китай удосконалює та індивідуалізує кіберпростір під власні інтереси та потреби.

США за допомогою цифровізації трансформують публічне управління для забезпечення громадських інтересів, усунення бар'єрів, стимулювання конкуренції, покращення рівня публічних послуг. У медійній сфері США запроваджено правила нейтральності соціальних мереж.

Тобто, правові засоби впровадження цифровізації державного управління обумовлюються формою державного режиму. Держави ліберальної демократії використовують цифровізацію як засіб удосконалення державного управління. Авторитарні держави впроваджують цифровізацію державного управління для більшого контроля над громадянами, посилення каральних механізмів.

Цифровізація трансформує політичні процеси, створює цифрових політичних суб'єктів: глобальні еліти, транснаціональні корпорації, цифрові платформи. Фактично, відбувається децентралізація через кіберпростір.

У своєму розвитку вона пройшла три етапи: впровадження цифрових технологій у систему державного управління, створення електронного уряду, створення цифрового уряду.

Слід погодитися з точкою зору науковців І. Сурай, Н. Гражевської, Л. Яковенко, В. Геращенко, що цифровізація державного управління не створює нову модель державного управління, а покращую, модернізую вже побудовану систему. Цифрові технології є інструментом, за допомогою якого удосконалюється система державного управління для цифрової трансформації України в цілому. У звіті ООН «Електронний уряд на роздоріжжі» підкреслено, що впровадження «електронного уряду» аж ніяк не означає, що нові інформаційні технології в подальшому замінять державних службовців [19]. Його сенс полягає в тому, що вся діяльність органів публічного адміністрування повинна спиратися на сильну, ефективну і безпечну електронну систему як у внутрішній діяльності, так і під час взаємодії з громадянами. Це потрібно для того, щоб бази даних органів виконавчої влади різного рівня були сумісні і мали можливість обмінюватися інформацією, а для зручності громадян діє сервіс, завдяки

якому вони, не залишаючи місця свого перебування, оформляють необхідні документи.

Слід зазначити, що цифровізація державного управління передбачає подолання правових, економічних, технологічних, інфраструктурних та організаційних бар'єрів та врахування низки ризиків, які можуть супроводжувати сам процес цифровізації. До таких ризиків можна віднести: втрату контролю у критичних сферах державного управління через кібератаки, технічні проблеми, застосування штучного інтелекту; розголошення, незаконне використання персональних даних; порушення прав людини через автоматизацію прийняття управлінських рішень, виключення людського фактору.

У той де час, цифровізація може нівелювати низку ризиків, які виникають у традиційній моделі державного управління: усунення корупційної складової, доступність публічних реєстрів в режимі реального часу широкому загалу, можливість багатоканального інформування громадян, електронна ідентифікація громадян, зменшення операційних витрат на надання публічних послуг, збільшення швидкості надання публічних послуг.

Україна впроваджує концепцію «держави у смартфоні». Кабінетом Міністрів України та Міністерством цифрової трансформації створено додаток «Дія», який є онлайн-платформою надання адміністративних послуг. Цифровізація призвела до більшої відкритості та прозорості у системі надання адміністративних послуг. Цифрова трансформація призвела до структурних змін в системі публічного адміністрування, іншого рівня інформаційного забезпечення прийняття рішень органами державної влади, місцевого самоврядування. Цифровізація передбачає створення кадрового забезпечення системи управління «електронним урядом», публічного адміністрування; доступ до прозорої, відкритої та доступної системи державно-приватного партнерства, що регулює відносини між органами публічної влади та юридичними або фізичними особами; доступність адміністративних послуг; використання інформаційного потенціалу в публічному адмініструванні для моніторингу законодавства та практики його застосування.

Проведений аналіз дозволяє підбити наступні висновки. Цифровізація як правова категорія є засобом інтеграції цифрових технологій у всі сфери суспільного життя, налагодження електронно-комунікаційного обміну між органами державної влади, місцевого самоврядування та фізичними особами, суб'єктами господарювання, інститутами громадянського суспільства за допомогою ІКТ з метою формування нового типу держави. Правові засоби впровадження цифровізації державного управління обумовлюються формою державного режиму. Держави ліберальної демократії використовують цифровізацію як засіб удосконалення державного управління, підвищення ефективності, прозорості та доступності адміністративних послуг, а також забезпечення дотримання прав громадян у цифровому середовищі. Авторитарні держави впроваджують цифровізацію державного управління для більшого контроля над громадянами, посилення каральних механізмів. Ознаками цифровізації є: універсальний характер; впровадження інноваційних цифрових технологій у всі сфери суспільної діяльності, у тому числі і у правову систему; автоматизація правових та адміністративних процесів; інформаційна, кібербезпека; цифрова грамотність та доступність. У демократичних системах цифровізація передбачає захист прав людини в цифровому середовищі, захист персональних даних, забезпечення конфіденційності, впровадження механізмів контролю за діяльністю державних органів та посадових осіб у цифровому середовищі, забезпечення доступу до інформації та даних у відкритому форматі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архипова Є. О. Електронне урядування як форма організації державного управління. Державне управління: удосконалення та розвиток: електронне наукове фахове видання. 2015. № 4. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=855
2. Барікова А.А. Електронна держава: нова ефективність урядування: монографія. Київ: Юрінком Інтер. 2016. 224 с.
3. Ватковська М. Г. Упровадження електронного урядування як напрям модернізації державного управління в Україні. Публічне адміністрування: теорія та практика. 2013. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/Patp_2013_2_8.pdf
4. Волох О. Генезис електронного урядування в Україні. Адміністративне право і процес. 2017. № 2. С. 121-125.
5. Калішенко Є. О. Правове забезпечення розвитку електронного урядування в Україні. Науково-практичний юридичний журнал «*Підприємництво, господарство і право*». 2019. № 7. С. 140-146.
6. Коваль Р. А. Державне управління в інформаційному суспільстві: перспективи електронного урядування. Економіка та держава. 2008. № 4. С. 81-83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2008_4_25.
7. Куйбіда В.С., Карпенко О.В., Наместнік В.В. 2018. Цифрове врядування в Україні: базові дефініції понятійно-категоріального апарату. *Вісник* Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління. № 1. С. 5–10. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2018_1_3.
8. Україна 2030. Е-країна з розвинутою цифровою економікою. Український інститут майбутнього. URL: https:// strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html.
9. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 1 грудня 2022 року № 2807-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text
10. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 року № 67-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text
11. Ukraine 2030e-country with a developed digital economy. Ukrainian Institute of the Future. Retviered from https:// strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html [in Ukrainian].
12. Руденко М.В. Цифровізація: категоріальні особливості та специфіка трактування. Економічний форум. 2021. № 4. С. 3-13.
13. Маркевич К. Цифровізація: переваги та шляхи подолання викликів. URL: https://razumkov.org.ua/statti/tsyfrovizatsiia-perevagy-ta-shliakhy-podolannia-vyklykiv.
14. Сидоренко С. В. Цифрова трансформація суспільства в умовах четвертої промислової революції. Мультиверсум. Філософський альманах. 2021. Вип. 1 (173). С. 31–43.
15. Січкаренко К. О. Вплив цифровізації економіки на розвиток транспортної галузі. Причорноморські економічні студії. 2019. Вип. 38 (1). С. 76–79.
16. Грицяк Н. В. Електронна демократія як інструмент посилення інформаційної прозорості влади. *Держава та регіони*. Серія: Соціальні комунікації. 2017. № 4 (32). С. 223–227.
17. Дяченко С. Діджиталізація у сфері місцевих фінансів України як механізм демократизації публічного управління. Глобалізаційні виклики: урядування майбутнього. Монографія. За заг. ред. Л. Г. Комахи, І. В. Алєксєєнко. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2022. 976 с.
18. A Digital Agenda for Europe Communication from the Commission to the European Parliament, Council, the European Economic and social Committee and the Committee of the regions Brussels, Brussels, 26.8.2010 COM(2010) 245 final/2. URL: https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0245:FIN:EN:PDF
19. E-government at the crossroads : The World Public sector report 2003. URL : https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2003.